

Hiina tähemärgid ning Wade–Giles ja pinyin süsteemid

Kujuta ette olukorda, et lähed ilusa laupäeva hommikul parki jalutama ja näed seal puude all rühma inimesi, kes liigutavad end äärmiselt aeglaselt, keskendunult, tehes kätega õhus justkui sujuvaid ringe. Sa teed sellest pildi, saadad oma sõbrale ja paned pildi kommentaariks „Näe, tai chi pargis!“. Ja siis, mõne hetke pärast, kirjutab su sõber vastu: „Tegelikult kirjutatakse see taiji. Tai chi on täiesti vananenud nimevorm“.

Niisiis, kes eksib? Tegelikult muidugi - miks üldse peaks keegi reageerima niimoodi sellise asja peale, et kuidas me üht hiinakeelset sõna meie tähestikus kirjutame?

Vastus on muidugi, et tegelikult ei eksi neist kumbki aga siiski tasub see küsimus lähemalt uurimist, sest see ei ole pelgalt mingi lingvistiline juuksekarva lõhki ajamine, vaid märk millestki sügavamast - see tai chi versus taiji küsimus peidab endas lugu impeeriumidest, külmast sõjast ja kultuurilisest identiteedist ning Lääne aastasadu kestnud võitlusest Hiina keele koodi lahtimurdmisel.

Hiina kirjasüsteemi eripära

Alustamiseks peame kõigepealt vaatama otsa Hiina kirjasüsteemi põhilisele olemusele. Meie ladina tähestikus on näiteks täht A sisuliselt mehaaniline juhised sinu suule – see kujutabki ainult häälikut, st tähemärgil ei ole mingit muud tähendust kui ainult öelda sulle, kuidas hääleaparaat seadistada. Samas, võib öelda, et Hiina kirjasüsteemi ei huvita hääldus absoluutselt. Kui sa näed Hiina keeles märki, mis tähistab puud, siis see sümbol ei ütle mulle, millist või milliseid häälikuid tuleks kasutada. Hiina tähemärk on **logogramm**, ehk sümbol, mis esindab objekti, kontseptsiooni või ideed, mitte häälikute jada sümbol **näitab**, et selle taga on mõiste „puu“, mitte ei suuna sind seda hääldama.

Seepärast, vanas Hiinas võisid kaks ametnikku täiesti erinevatest provintsidest istuda laua taga ja lugeda sama teksti, saades sellest täiesti ühtmoodi aru isegi kui siis, kui nende keeled olid täiesti erinevad. Kui nad oleksid püüdnud seda teksti teineteisele valjusti ette lugeda, poleks nad tõenäoliselt sõnagi aru saanud, sest nende suuline keel, nende murded kõlasid täiesti erinevalt. Kuid tähemärgid, mis kujutasid mõlema jaoks sama objekti või kontseptsiooni, olid arusaadavad – nii nagu tänapäeval eri keeltes on ühtmoodi arusaadavad „smailid“. See on oli tegelikult täiesti geniaalne viis seda

mitmekeelset hiiglasliku impeeriumi koos hoida – kirjasüsteem ühendas neid ideede, mitte helide kaudu.

Eurooplaste esimesed katsed hiina keelt kirja panna

Kujuta nüüd ette eurooplast, mõnd jesuiidi misjonäri või Portugali kaupmeest, kes 16. sajandi paiku Hiinas maabus. Nende jaoks oli see süsteem paras õudusunenägu, kui nad üritasid hiina keelt oma keelde ja tähestikku ümber panna ehk translitereerida.

Ja see oligi väga segane olukord. Kui esimesed jesuiidid, näiteks Matteo Ricci, 16. sajandi lõpus Hiinasse jõudsid, leidsid nad enda olukorras, kus neil oli vaja koostada sõnaraamatuid ja saata aruandeid tagasi Rooma. Aga kuidas sa kirjutad ladina tähtedega üles sõna, millel on küll fikseeritud märk aga samas sadu erinevaid hääldusviise, sõltuvalt sellest, millises piirkonnas seda kasutatakse? Kuid Ricci tegi seda, mida iga pragmaatiline inimene teeks. Ta pani lihtsalt kirja selle, mida ta ise kuulis, kasutades hääldust, mis tema ümber parajasti domineeris. Ja kuna ta oli itaallane, siis ta kasutas loomulikult oma emakeele reegleid, nii et kui heli kõlas talle nagu „tši“, siis ta kirjutas selle üles itaaliapäraselt näiteks „ci“. Nii oli ühel juhul filtriks Itaalia keele ortograafia, hiljem tuli prantsuse misjonär, kes pani sama kohanime kirja prantsuse reeglite abil ja siis portugallane jälle oma süsteemis. Ning kui see info siis tagasi Euroopasse jõudis, oli kaartidel või aruannetes ühe ja sama linna kohta hulk täiesti erinevaid kirjapilte. See ei olnud süsteem, vaid meenutab metafoori elevanti kobavatest pimedatest meestest, kes pärast ei suuda kokkuleppele jõuda, et milline see õige Hiina keel ikkagi välja näeb. Siiski, süsteeme loodi, näiteks Prantsuse sinoloog Jean-Pierre Abel-Rémusat (1788–1832) oli üks esimesi, kes püüdis hiina keelt süsteemselt ja akadeemiliselt kirja panna. Ta lõi 19. sajandi alguses oma reeglistikku, mis oli muidugi tugevalt prantsuse foneetika poole kaldu (sealt muide tuleb ekslik arvamus nagu prantsuspärane hääldus oleks süüdi, miks Bejing kirjutati Peking, kuid see pole tõsi, linna nime hääldatigi varem selliselt).

Esimene süsteem 19. sajandil: Wade ja Giles

Prantsuse süsteem oli tollal diplomaatias nii prestiižne, et see kinnistuski, aga mida aeg edasi, seda selgemaks sai, et see foneetiline improvisatsioon ei ole jätkusuutlik. Lisaks, mängu tuli Briti impeerium ja puhkesid oopiumisõjad. Kujuta ette olukorda, kus sa tahad sõlmida rahvusvahelist rahulepingut, aga te ei suuda isegi geograafilisi punkte paberile kirjutada, sest Briti ja Prantsuse väejuhid võisid lugeda kaht aruannet samast piirkonnast aga erinevalt translitereeritult ning arvata, et nad räägivad täiesti erinevatest provintsidest.

Sellised asjad viisid otsese vajaduseni luua üks rangelt standardiseeritud tööriist. Briti valitsus vajab süsteemi, mis poleks mingi prantsuse teadlaste intellektuaalne harjutus, vaid mis töötaks otse rindel või tolliametis. Siin astub lavale **Thomas Wade** (1818 –

1895), kes ei olnud isegi hariduselt keeleteadlane, st ta ei istunud kuskil Cambridge raamatukogus, vaid ta oli Hiinas töötav Briti diplomaat, kes pidi hiina keele selgeks saama puhtalt praktilisest hädavajadusest. Pärast teist oopiumisõda oli tema õlul suur kohustus, ta pidi looma õppematerjale, et uued inglased ametnikud suudaksid suhelda pealinna hiinlastest ametnikega. Ja nii lõi ta oma translitereerimise süsteemi, mida hiljem veel täiustas teine Briti diplomaat **Herbert Allen Giles** (1845–1935), mispärast seda süsteemi hakatigi kutsuma **Wade-Gilese** süsteemiks.

See oli puhtalt pragmaatiline süsteem, kus fookus oli täielikult sellel, kuidas aidata inglise keele rääkijal teha vahet hiina keele helide vahel, mis esmapilgul kõlavad lääne inimesele täpselt ühtmoodi. Wade mõistis, et hiina keele häälduses mängib tohutut rolli **aspiratsioon** ehk „hõngus“, st üks sõna on see mida sa ütled ilma õhupahvakuta (nõrgalt) ja teine on see, kus sa puhud tugeva õhu joa välja (tugevamalt hääldamine). Et inglasele seda erinevust visuaalselt näidata, tõi Wade sisse **apostroofid** ja nii saimegi kirja pildi, kus sellise asja märgistamiseks on tähtede järel kasutatud **ülakomasid**, mis muudavad seda kuidas tähte tuli hääldada. Näiteks, ilma ülakomata T kohal hääldub **taoism** pehmelt, nagu daoism, kuid kui T järele panna ülakoma, siis T kõlaks tugevalt, nagu "pauguga". Sel on omaette põhjus, miks Wade ei pidanud õigeks translitereerimisel kasutada b, d, g häälikuid, kuid apostroofide abil suunas ta ka tugeva T-ga sõna nagu taoism hääldama õigesti: „daoism“.

Keeleteaduslikult on see väga hea lahendus, kuid maailm ei koosne ainult pühendunud spetsialistidest, nii et kui see süsteem liikus diplomaatide laudadelt laiemasse ringlusse, sh ajalehtedesse ja reisikirjadesse, siis muutus asi keeruliseks, sest trükikaritel ja kirjastajatel oli neid väga tüütu kasutada, näiteks trükiplaadile laduda, vahel ei olnud see isegi võimalik. Lisaks, apostroofid tegid leheküljed koledaks, nii et need ülakomad hakkasid igapäeva trükistest lihtsalt ära kaduma. Ja nii ongi meie päevil muutunud algselt foneetiliselt väga täpne Wade-Giles' kirjaviis ebatäpseks, sest sellest on mugavuse tõttu maha kooritud üks oluline elementide kihistus – ülakomad aga ka toonimärgid (ülaindeksid) ja muud diakriitilised märgid.

Kirjasüsteemid ja Taiwan

Tehes nüüd ajas hüppe, tuleb meele pidada, et kui hiljem, pärast 1949. a revolutsiooni Hiina vana kukutatud valitsus Taiwanile põgenes, tekkis „kahe Hiina“ vahel selge ja sügav lõhe, mis peamiselt väljendus selles, et kui mandril hakati juurutama uusi poliitika, siis Taiwan soovis hoida järjepidevust ja lükkas tagasi kõik, mis tuli mandrilt, sealhulgas uued ortograafia standardid. **Muuhulgas hoidsid nad kinni ka vanast Wile-Gilesi kirjaviisist**, mis tegi Taiwanist justkui mingi lingvistilise ajamasina.

See on suurepärane näide, kuidas poliitiline eraldatus külmutab ka keelelised arengud, aga see toobki meid tegelikult kõige olulisema murdepunktini. See, mis sobis Briti diplomaadile märkmete tegemiseks, ei sobinud enam 20. sajandi keskel ärkavale uuele rahvusriigile mandri-Hiinas. Ja selle juurpõhjus oli selles, et neil puudus **ühtne hääldus**,

st sajad miljonid inimesed üle tohutut territooriumi rääkisid murdeid. Ehk sul võis olla ühine kirja pilt logogrammide näol, aga kui su naaber avas suu, ei pruukinud see tema jutust midagi aru saada.

Enne kahekümnendat sajandit tunti küll sellist mõistet nagu **guanhua** (läänes tuntud mandariini keelena), ehk nõ ametnike ühiskeel, aga sel olid omad puudused:

- **Puuduv standard:** See ei olnud rangelt defineeritud keel, vaid pigem põhjapoolsetel murretel põhinev segakeel ehk koiné.
- **Tugevad aktsendid:** Kuna ametnikud tulid impeeriumi eri osadest, rääkisid nad ühiskeelt väga tugeva kohaliku murde värvinguga. See viis olukordadeni, kus isegi keiser ei saanud oma ametnike jutust aru (näiteks 1728. aastal pidi Yongzheng keiser looma eraldi "õige häälduse akadeemiad", sest lõunaprovintside ametnike keel oli talle mõistmatu).
- **Piiratud levik:** Väljaspool ametnikkonda ja haritlasi rääkis rahvas endiselt oma kohalikke keeli (kantoni, hakka jne), mistõttu ühiskeel ei täitnud oma rolli laia rahvamassi ühendajana.

Alles 20. sajandi alguses, pärast keisririigi langust, hakati looma tegelikku riigikeelt, milleks algselt oli Guoyu („riigikeel“), mis võeti kasutusele 1912. aastal (kasutusel tänaseni Taiwanis) ning alates 1955. aastast Mandri-Hiina standardina Putonghua („ühiskeel“).

Loomulikult saadi aru, et riik vajab lisaks ka standardset **kirjasüsteemi**. Et võidelda massilise kirjaoskamatusena ja õpetada miljonitele inimestele ühtset pekingi piirkonnal põhinevat hääldust, vajati uut ortograafilist „koodi“. Seda uuendust asus viiekümnendatel juhtima mees nimega **Zhou Youguang** (1906–2017 – elades muide 111-aastaseks), keda nüüd nimetatakse „pinyini isaks“, kuid kes ei olnud isegi lingvist, vaid endine pankur, olles aastaid Wall Street’il töötanud. Keeleteadus oli algselt Zhou hobi, kuid ta pühendus sellele täielikult.

Igatahes, ta pidi looma vahendi, mis oleks masinloetava haridussüsteemi kaudu kergelt skaleeritav. Zhou ja tema meeskond ei hakanud Wade-Gilesi süsteemi tuunima, vaid otsustasid üles ehitada uue süsteemi. Tema juhitud rühmal kulus kolm aastat, et luua **pinyin**, mis võeti ametlikult kasutusele **1958.** aastal.

Ning tõsi, pinyin ei pruugi tunduda lääne inimesele algselt loogiline, sest pinyin ei loodudki algselt läänlaste jaoks, vaid selleks et Hiina lastele standardkeele hääldust õpetada.

Tai chi või taiji?

Ja siit me jõuamegi tagasi nende „identiteedisõdade“ni“, millega seda lugu alustasime, ehk tai chi versus taiji (tao/dao osas sai eespool juba veidi mõtteid veeretatud). Ning siin ei ole tegu ainult hääldusega, vaid tõesti veidi nagu **identiteedimarkeriga**, sest tihti ei

vaielda siin enam ammu lingvistika üle. Pigem kaitstakse oma identiteeti ja oma õpetajate ajalugu. Selleks peame mõistma, kuidas need praktikad üldse läände jõudsid – tihti just **Taiwani** kaudu. Eriti 20. sajandi keskpaigas, mil paljud kuulsad meistrid Taiwanilt läände emigreerusid või sinna õpetama läksid nagu näiteks ka Cheng Man Ching, kasutasid nad Taiwani ametlikku kirjasüsteemi, milleks oli ikka veel Wade-Giles süsteem. Ja nii õppis kogu läänemaailm tundma seda kunsti läbi vana kirjaviisi: tai chi chuan. See termin juurdus aastakümneteks, seda kasutati raamatute pealkirjades ja õppesaalide ustel. See sai osaks tuhandete lääne inimeste hommikurutiinist.

Ja siis ilmus kusagilt mandri-Hiinast pinyin süsteem ja ütles ei – korrektsem on nüüd seda kirjutada hoopis taiji quan. Muidugi on see mõnedele vastuvõetamatu. Ent samas pinyin levib ja on ametlikult aktsepteeritud süsteem, mistõttu ametlikus keeles ja ka teaduskeeles levib dao, mitte tao ning taijiquan, mitte tai chi chuan.

Millest siis lähtuda, et teha valik – kumba kirjaviisi kasutada? Kas peaks olema nõ teaduslikult puhas ja minema lugejatega konflikti surudes neile peale seda pinyini vormi, et neid harida või peaks alla andma ja kasutama vana head kirjaviisi, et vältida tarbetut hõõrdumist? Võibolla peaks siin tegema võrdluse mõõtühikutega. Ameeriklastele me ju ei räägi temperatuurist celsiustes, teades et see tekitab segadust ja takerdumist. Nii, et oleneb, kes on publikuks. Küsimus ei ole siin selles, et mis on „õige“ ja mis on „vale“, vaid sisuliselt kasutusmugavuses ja empaatilises kommunikatsioonis, et olla samal kultuurilisel pinnal. Ehk traditsioonilistes ringkondades ja neile suunatud sõnumites on tai chi chuan igati mõistlik ning näiteks akadeemilistes uurimustes, ka selle kunsti ajaloost, on pinyin ja seega taiji pigem lausa kohustuslik.

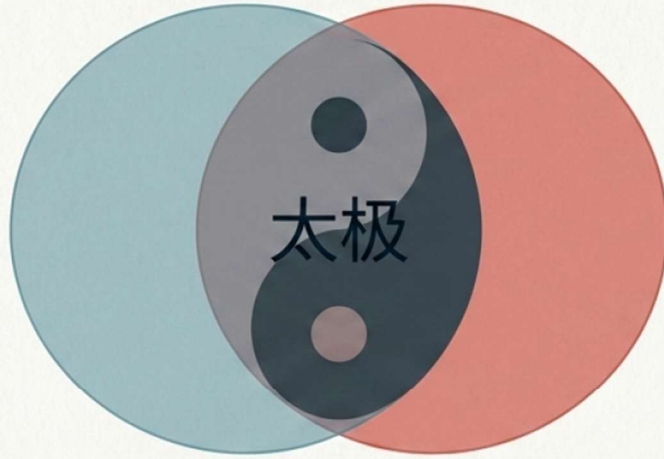
Kokkuvõte

Nägime, et kirjaviis ei ole kunagi lihtsalt sümbolite jada paberil, vaid tihti on see ka ideoloogiline valik, see on poliitika. See on kultuuride kokkupõrge ja iga süsteem kannab endas oma ajastu ja loojate vajadusi. Kuid praktiline meel, sihtgrupiga arvestamine ja empaatia võiksid meid aidata siin sobivaid valikuid teha ka sellises esialgu tühisena näivas küsimuses, et mis süsteemis hiina tähemärke läänes translitereerida.

Ent alati võib jätta õhku ka väikese „okka“. Kui pinyin eesmärk oli standardiseerida ja ühendada sadu erinevaid murdeid, teha üks keel konkreetselt pekingi piirkonna hääldusest, siis kas see, et tänapäeval kogu läänemaailm aktsepteerib pinyin kasutamist, ei aita vaikselt kaasa algse hiina keele tohutu lokaalse rikkuse dialektide ja regionaalsete värvide kustutamisele? Kas standardiseerimine on alati suur võit? Või ohverdame me selle loogilise puhtuse altarile midagi täiesti asendamatu inimkonna kultuurilisest mälestusest?

Kuldne Reegel

Romanisatsioon ei ole foneetiline tõde. See ei ole küsimus õigest või valest, vaid ajaloost, harjumustest ja kommunikatsioonist.

Wade-Giles on kultuuriline sissepääs.
Pinyin on kontseptuaalne täpsus.

**Need ei konkureeri – nad täiendavad teineteist.
Vali oma tööriist teadlikult ja tunne konteksti.**